

Т. О. Ізбаш-Гоцкан

**ПРОБЛЕМИ НУМІЗМАТИКИ
ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я В ПРАЦЯХ
АКАДЕМІКА Є. Є. КЬОЛЕРА**

Ключові слова: антикознавство, нумізматики, міні-кабінет, поліс, Ольвія, Боспор.

Ключевые слова: антиковедение, нумизматика, мини-кабинет, полис, Ольвия, Боспор.

Key words: study of antiquity, numismatics, Munze-kabinet, polisy, Olbia, Bosphorus.

Монети грецьких міст-колоній Північного Причорномор'я (територія сучасної України) є унікальними історичними джерелами, що дозволяють судити не лише про економіку цих центрів, але і про їх релігійно-ідеологічні переконання і політичні пріоритети. На території Північного Причорномор'я починаючи з VI ст. до н. е. були засновані такі великі центри, як Ольвія, міста Боспорської держави, Херсонес Таврійський та ін. Вивчення монет цих полісів активно почалося після приєднання Новоросійського краю до Російської імперії [2]. Одним з фахівців в галузі класичної старовини був Є. Є. Кюлер. Він більше відомий своїми працями з античної археології, але варто підкреслити і внесок дослідника в розробку проблем античної нумізматики Північного Причорномор'я.

Грецькі поліси Північного Причорномор'я відіграли найважливішу роль у розвитку полісів балканської і острівної Греції, поставляючи туди товари першої необхідності. Без боспорського хліба не могли б забезпечити свою життєдіяльність Афіни, а без скіфів-рабів багато інших грецьких держав. Тому історія цих полісів є складовою частиною загальногрецької історії. Важливе значення має вивчення економіки та політики Боспору, Ольвії та інших держав Північного Причорномор'я, їх зв'язків з балканською та острівною Грецією. Грошовий обіг у стародавніх суспільствах є яскравим показником розвитку їх економіки. Вивчення грошового обігу північнопричорноморських полісів (його виникнення, розвитку, інтенсивності) — одне з найважливіших завдань антикознавства.

Одним з видатних представників вітчизняного антикознавства можна вважати Генріха Карла (у російському звучанні Єгора Єгоровича) Кьолера (1765–1837), завідувача мінц-кабінету Ермітажу, дійсного статського радника. У 1803 р. Кьолер був обраний членом-кореспондентом, а в 1817 р. як ординарний академік зайняв кафедру грецької та римської старовини [13, с. 65–66]. Північне Причорномор'я, що увійшло не так давно до складу Російської імперії, привертало пильну увагу дослідників різних напрямків діяльності, у тому числі і антикозавців. У 1804 р. з веління імператора Олександра I Кьолер здійснив подорож до Криму для огляду історико-археологічних пам'яток. У 1821 р. друга подорож, після якої він надав записку про необхідність збереження там історичних пам'яток [13, с. 78–83]. Під час своїх подорожей Кьолер приділяв увагу не лише огляду пам'яток, але і збиранню матеріалів. Введенню в науковий обіг нових північнопричорноморських джерел з нумізматики та епіграфіки він присвятив ряд своїх досліджень [7, с. 99–136; 8, с. 137–161]. Більшість його праць були по смертню перевидані Академією наук [9], що є свідченням їх наукової цінності.

Ним були уперше вивчені і введені в науковий обіг багато монетних типів Ольвії, Херсонеса Таврійського, Феодосії, Боспорського царства, причому з елементами їх формально-стилістичної та хронологічної класифікації. Є. Є. Кьолера можна сміливо назвати засновником ольвійської нумізматики [3, с. 79]. Йому належить перша класифікація ольвійських монет. У 1817 р. в листі до невідомого нумізмата, швидше за все одеському антикварію І. П. Бларамбергу, Кьолер розділив усі відомі йому ольвійські монети на 11 класів. В основу своєї класифікації він поклав зображення на монетах, не враховуючи при цьому ні вагу, ні метал, з якого вони чеканені. «Ось початок моєї класифікації : Клас 1. Голова Пана: корить (горить. — *Авт.*) і сокира. 2. Красива безборода голова; корить і сокира (досить велика). 3. Голова жінки; корить і сокира. 4. Голова Іракла; корить і булава. 5. Голова Іракла; булава. 6. Голова Аполлона; корить. 7. Голова жінки; сагайдак. 8. Голова чоловіча або жіноча; сагайдак, на усіх на обороті: ВЗЕ. 9. Голова чоловіча; лук. 10. Стрілець з лука (трьох родів або підрозділів). 11. Голова Марса; щит та спис».

Усвідомлюючи недостатність матеріалу, Кьолер робить цікаві висновки зі своєї класифікації: «Розділити краще монети Ольвії на класи неможливо: не легко було цю безліч класів (близько 40) привести із смаком до ладу, щоб один мав відношення до іншого та слідував необхідно за іншим» [10, с. 3–4]. У визначенні відносної старовини монет і в тлумаченні ряду зображень у Кьолера є деякі похибки — прадавніми монетами він визнавав монети із зображенням бородатого річкового божества, в якому він упізнавав Пана або Сатира. Насправді це зображення річкового божества Борисфена. Річкові боги вважалися у греків богами другого розряду, проте вони були тісно пов'язані з родючістю і тому їх зображення на полісних монетах мало важливе значення [1, с. 14–15]. У 1828 р. Кьолер надав Академії наук велике дослідження про риболовецький промисел на берегах Чорного моря, в якому цілий розділ присвячено литим монетам Ольвії та намічена їх класифікація [5, с. 4]. Крім того, Кьолер одним з перших почав виділяти диференти на старогрецьких монетах [15, с. 6]. Так, на ольвійських монетах (борисфенах) їм було виділено близько 20 різних диферентів [6, с. 101–103].

Однією з кращих колекцій античних монет у той час була колекція Імператорського Ермітажу. Туди поставлялися кращі зразки і північнопричорноморських монет, знайдені в Новоросії, а також придбані шляхом купівлі. Увесь цей матеріал вимагав не лише збереження, але і наукової систематизації та класифікації. Кьолер виконав величезну роботу з упорядкування фондів нумізматики Ермітажу. Близько 1830 р. ним було складено каталог мінц-кабінету, рукопис якого зберігається у бібліотеці Відділу нумізматики Державного Ермітажу [11, с. 133–144]. Завдяки захопленню Е. Е. Кьолера маловідомими у той час античними монетами північнопричорноморських центрів фонди Ермітажу досить швидко поповнювалися пам'ятками півдня Росії.

Не менш важливий слід залишив Кьолер в нумізматиці Херсонеса і Боспору, головним чином введенням до наукового обігу нових монетних типів [13 с. 365–371]. Йому належить пріоритет в публікації унікальної срібної дідрахми боспорського царя Спартока з колекції державного канцлера графа М. П. Румянцева [8, с. 137–161], що нині зберігається в

Державному історичному музеї (м. Москва). «У невгамовному, але цілком зрозумілому прагненні зробити чергове відкриття в нумізматиці Кьолер через офіційні канали намагався отримати інформацію про більшість нумізматичних колекцій імперії. За ініціативою Кьолера в 1828 р. Микола I повелів «з усіх, що придбаються для музеїв в Одесі і Керчі медалей, які удвічі знаходяться будуть, доставляти по одному екземпляру до міністра Імп. двору, для приєднання до зборів Ермітажу» [13, с. 358]. На жаль, між столичними академіками (причому за їх ініціативою) і любителями історії і археології на місцях склалися украй недружні стосунки. Прикладом цього може бути досить строга критика Кьолером наукових праць І. А. Стемпковського. Іван Олексійович Стемпковський (1788–1832) з 1814 по 1828 р. жив в Одесі, а в 1828–1832 рр. в Керчі. Любитель археології та нумізматики Північного Причорномор'я володів прекрасною колекцією монет північнопричорноморських полісів, яку після його смерті за наказом імператора було придбано Ермітажем [4]. Хочеться зазначити, що ця критика була викликана, швидше за все, причинами психологічного складу петербурзького академіка та його науковими ревнощами до молодого колеги, ніж науковою об'єктивністю. «Різкий тон відгуків Кьолера про праці Рауль-Рошетта, Кьопена і одеських антикваріїв часто переходив допустимі межі наукової етики. Замість спокійної конструктивної критики на перший план вийшла вередлива дратівливість та причіпки через дрібниці, які стали об'єктивним гальмом розвитку науки на периферії» [12, с. 372].

Таким чином, «початок систематизації, наукової обробки та каталогізації ермітажних колекцій класичних пам'яток відноситься до перших десятиліть XIX століття і нерозривно пов'язан з ім'ям такого блискучого дослідника античного мистецтва та археології, яким був в Росії у той час директор Першого відділення Ермітажу, академік по літературі, грецької та римської старовини Є. Є. Кьолер» [14, с. 99].

Підкреслюючи важливий внесок Кьолера в розвиток антикознавства, треба визначити і його роль в розвитку вивчення монетної справи північнопричорноморських полісів. У першій половині XIX ст. нумізматичні дослідження, у тому числі і в галузі античної нумізматики, досягли значних успіхів. І це

було пов'язано з діяльністю не лише таких зосереджених дослідників, яким був академік Кьолер, але і з виникненням визначних наукових співтовариств. У 1839 р. було засновано Одеське товариство історії та старожитностей, а в 1846 р. Санкт-Петербурзьке археолого-нумізматичне товариство. Одним з його членів-засновників став Василь Єгорович Кьолер, що продовжив наукові традиції батька.

Джерела та література

1. Дюков Ю. Л. Речные боги на греческих монетах // XIV Всероссийская нумизматическая конференция. Тезисы докладов и сообщений. — СПб., 2007. — С.14–15.
2. Избаш Т. А. Основные этапы изучения монетного дела античных городов Северного Причерноморья в России в XVIII — начале XX вв. // Археология и этнология Восточной Европы: Материалы и исследования (сборник научных работ, посвященный 60-летию В. Н. Станко). — Одесса, 1997. — С. 206–218.
3. Избаш Т. А. Академик Е. Е. Кёлер и начало античной нумизматики в России // Древнее Причерноморье. Сборник статей, посвященных 85-летию профессора Петра Осиповича Карышковского. Одесса, 2006. — С.78–82.
4. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАНУ. — Ф. V. — Спр. 1189.
5. Карышковский П. О. Монетное дело и денежное обращение Ольвии (VI в. до н. э. — IV в. н. э.). — Одесса, 2003.
6. Koehler H. K. E. Lettre sur plusieurs médailles de la Sarmatie d'Europe et de la Chersonesé Taurique // Nova Acta Academiae Petropolitanae. — XIV. — 1805.
7. Кёлер Е. Е. Рассуждения о памятнике царицы Комосарии // Археолого-нумизматический сборник, содержащий в себе сочинения и переводы относительно Тавриды вообще и Босфора Киммерийского частно, изданный Г. Спасским. — М., 1850. — С. 99–136.
8. Кёлер Е. Е. Описание медали Спартока, царя Босфора Киммерийского, находящейся в Кабинете государственного канцлера графа Румянцева // Археолого-нумизматический сборник, содержащий в себе сочинения и переводы относительно Тавриды вообще и Босфора Киммерийского частно, изданный Г. Спасским. — М., 1850. — С. 137–161.
9. Koehler H. K. E. Gesammelte Schriften / Hrsg. von Ludolf Stefani. SPb., 1850–1853. Bd.1: Serapis. Theil 1. 1850. 236 S.; Bd. 2: Serapis. Theil 2. 1850. 246 S.; Bd. 6: Kleine Abhandlungen vermischten Inhalts. 1853. 374 S.
10. Кёлер Е. Письмо академика Кёлера к неизвестному нумизмату, писанное из Санкт-Петербурга в 1817 г., 2 марта // ЗООИД. — 1894. — Т. 17. — Отд. 4. — С. 3–4.

11. Спасский И. Г. Нумизматика в Эрмитаже: Очерк истории Минцкабинета — Отдела нумизматики // Нумизматика и эпиграфика. 1970. — Т. 8. — С. 133–144.
12. Тункина И. В. Иван Алексеевич Стемповский: Материалы к биографии // ΣΥΣΤΙΓΙΑ: Памяти Юрия Викторовича Андреева. — СПб., 2000. — С. 357–379.
13. Тункина И. В. Русская наука о классических древностях юга России (XVIII — середина XIX в.). — СПб., 2002.
14. Уткина Л. М. Академик Е. Е. Келер и Эрмитаж // Немцы в России: Петербургские немцы. — СПб., 1999. — С. 99–118.
15. Фролова Н. А. Монеты Ольвии в собрании Государственного исторического музея. Каталог. — М., 2005.

Анотації

Избаш-Гоцкан Т. О. Проблемы нумизматики Северного Причерноморья в работах академика Е. Е. Кёлера.

В статье раскрывается роль академика Егора Егоровича Кёлера (1765–1837) в становлении античной нумизматики Северного Причерноморья, отмечается его вклад в изучение ольвийского и боспорского монетного дела и в создание первой классификации ольвийских монет.

Izbash-Gotskan T. O. Problems of numismatics of Northern Black Sea region in the works of E. E. Keler.

The article reveals the role of academician E. E. Keler (1765–1837) in the formation of ancient numismatics of Northern Black Sea region. His contribution to the investigation of coinage production in Olbia and Bosphorus and to creation of the first classification of Olbian coins is marked in this article.